

MISEMO KATIKA LUGHA ZA MAGARI: DIVAI MPYA?

AHMAD KIPACHA

Tangu kuzuka kwa umiliki wa vyombo vya moto vya usafiri (mabasi, malori, pikipiki) kwa watu binafsi katika miaka ya 1990 nchini Tanzania, misemo kwa kiasi kikubwa imechupa kutoka katika majukwaa yake ya asili ya kanga, vihangai, vipepeo na makawa majumbani na kuhamia katika vyombo vya usafiri. Si tu misemo mipya imezuka bali hata ile misemo ya asili imepindwa na kutumiwa katika miktadha mipya.¹ Waandishi wa semi za magari ni madereva, utingo au wamiliki wa vyombo hivyo.² Tumebaini makundi matatu ya misemo katika data yetu, yaani misemo kongwe, misemo pindwa na misemo ibuka, kwa kuakisi nadharia za methali na misemo za Mieder & Litovkina (1999), Mieder (2007) na Litovkina (2011). Je, misemo hiyo ni mkondo wa fikra mpya za watu kama alivyotabiri Kezilahabi (1988, 1995)?

Since the introduction of the private commercial motor transport services in Tanzania in the 1990s, the inscription of sayings has shifted from their mainly traditional platforms of female cotton wrap (Kanga), palm leaf food cover (kawa) or hand fan (kipepeo) onto the tailgate, sideboards or mudguards of commercial automobiles. The vehicle owners and/or their operators are inscribers of these automobile slogans. I analyse them in three forms: standard, parodied and innovated sayings adopting the paremiological approaches by Mieder & Litovkina (1999), Mieder (2007), Litovkina (2011). Do these forms of car inscriptions fulfill the prediction by Kezilahabi (1988, 1995) on the imminent transformation of the Swahili sayings to become a platform for negotiation of people's tumultuous life challenges and desires?

Utangulizi

Tanzania imepitia mabadiliko ya kisiasa na kiuchumi tangu ipate uhuru kutoka kwa Waingereza.³ Palikuwepo na jaribio la mfumo wa Ujamaa kati ya 1967 hadi 1985 na hivi sasa nchi imo katika mfumo wa soko huria. Hali hiyo ilibadilisha mfumo wa umiliki na utoaji huduma za usafiri ambapo sekta binafsi iliruhusiwa kushiriki kutoa huduma hizo kibiashara na hapo ndipo palipojitokeza fursa ya kumwagika kwa vyombo vya usafiri binafsi vinavyojiendesha kibiashara mwanzoni mwa miaka ya 1990. Kwa sasa tunashuhudia vijana wengi wakimiliki usafiri wa pikipiki za magurudumu mawili au matatu (*bodaboda* au *bajaji*) na kupanuka kwa sekta ya ujasiriamali unaoambatana na shughuli za vyombo vya moto ikiwemo gereji bubu, maduka ya spea za kuchinja, yadi za magari ya mitumba kutokea Japan, waosha magari nk. Idadi kubwa ya

¹ Mada imehamasishwa na makala ya Reznikov (2009): *Old Wine in New Bottles: Modern Russian Anti-proverbs*.

² Mara nyingi madereva na utingo si wamiliki wa vyombo vya usafiri wa kibiashara. Hata hivyo kunakuwa na makubaliano ya kuandika misemo katika vyombo hivyo pengine kwa shinikizo la mwenye gari au matakwa ya waendeshaji katika muktadha mzima wa kibiashara. Baadhi ya misemo ni matukio halisi (metonomia) yaliyowatokea waandishi wa misemo hiyo.

³ Tanzania ni muungano wa nchi za Zanzibar na Tanganyika zilizoungana mwaka 1964. Utawala wa Julius Nyerere kama rais wa Tanzania ulidumu kati ya 1964 hadi 1985. Kipindi hicho kilitawaliwa na siasa ya Ujamaa na Kujitegemea, yenye kuweka njia zote kuu za uchumi pamoja na usafirishaji chini ya mashirika ya umma yaliyo simamiwa na serikali kuu.

MISEMO KATIKA LUGHA ZA MAGARI

waliokuwa wafanyakazi wa serikali walioastaafishwa na waliowengi wasio na ajira rasmi nao pia wamejiingiza katika utoaji wa huduma ya usafirishaji abiria na mizigo kwa njia ya mabasi, malori na pikipiki. Hii inatokana pia na kuongezeka kwa idadi ya watu wanaosafiri kila siku haswa mijini. Watu wengi hutumia muda mfupi majumbani na hivyo hata misemo katika kanga na makawa inawafikia watu wachache wanaotembeleana. Misemo nayo imebidi iwe ni sehemu ya vyombo vinavyosafiri. Tunashuhudia kwa kiasi kikubwa mabadiliko katika majukwaa ya misemo katika jamii zetu hapa Afrika mashariki na hata diaspora kuhamia katika stika, tiketi, mitandao ya simu,⁴ mabango ya biashara, blogi za kijamii, vipeperushi na vyombo vya usafiri vya barabarani na majini kufikisha ujumbe kwa njia ya misemo. Misemo huandikwa na kutathminiwa na wanajamii husika katika lugha nyepesi ya mitaani lakini ya mvuto na dhihaka (Omari 2011: 11). Kipi kinachowasukuma waandishi wa kileo wa misemo mbalimbali? Je, misemo katika majukwaa mapya ipo sawa kimuundo na kimalengo na semi kongwe tulizozioea katika kanga⁵ na makawa⁶? Umma wanaouandikia ni upi? Makala haya yanachanganua namna misemo katika vyombo binafsi vya usafiri wa kibiashara inavyochukua sura mpya nchini Tanzania. Tunajenga hoja kuwa utabiri wa Kezilahabi (1988, 1995) juu ya kuwepo kwa mabadiliko katika dhima na matumizi ya fasihi ili kujikomboa kifikra na unyonge wa kimaisha umeanza kutimia.

Tumekusanya jumla ya misemo ipatayo 888 katika vyombo vya usafiri wa kibiashara pekee (tuki maanisha *daladala*, *mafuso*, *bajaji* na *bodaboda*), katika miji ya Arusha na Tanga nchini

⁴ Mitandao ya simu nayo imejiingiza katika kuwatumia wateja wao misemo yenye 'dhihaka'. mbinu kuu wanayotumia ni kuzichakachua semi kongwe kwa nia ya uzinogeshwa kwa vichekesho kuwaburudisha wasomaji tu. Baadhi yao ni kama vile:

*kama akili ni nywele basi ubongo ni nyusihata uwe mrefu namna gani huwezi kuchungulia kesho
hata uwe na kontena la viatu basi lazima ulale pekupeku
ganda lamua la jana liko jalalani
hata taa inawashwa lakini hatuiwezi kuikuna
ukihisi tumbo limechafuka basi meza fagio
panga ni kali lakini halikati kiu*

Misemo ya aina hii huitwa 'methali za viburudisho' (playfulness proverbs) na ina malengo ya kuburudisha hadhira. Wateja wa mitandao ya simu za TIGO, Vodacom hulipishwa ada ili kupewa huduma hiyo.

⁵ Misemo haswa katika kanga (Yahya-Othman 1997, Beck 2005, Zawawi 2005 na Juma 2008) ni sehemu ya misemo kongwe iliyoorodheshwa katika makusanyo ya Scheven (1981), Wamitila (2001), Mulokozi & Kitogo (2007), na King'ei & Ndalu (2008).

⁶ Utamaduni wa makawa unapungua kasi katika mji wa Tanga. Nimeshuhudia tarehe 12/6/2013 makawa na semi zake zikiwa ni vi vutio tu katika mgahawa wa Rusha Roho:

*kama haliwashi lakereketa
mpende apendeze
chokochoko mchokoe pweza huyo hutamuweza
halua haina makombo
uchinena unaroka mino nnarara kuko
usinene ukamara
joka la mdimu kazi yake utiriri
life is what you make it.*

Tanzania kati ya Januari na Juni 2013. Tumesawiri nadharia za methali na misemo za Mieder (2007) na Litovkina (2011) katika makundi ya misemo ya kawaida, misemo pindwa na misemo ibuka. Makala haya yanagawanyika kama ifuatavyo: Sehemu ya pili itaangalia nadharia za methali na misemo za Mieder & Litovkina (1999), sehemu ya tatu itahusu misemo katika magari na utabiri wa Kezilahabi (1988, 1995) wa maendeleo ya misemo ya Kiswahili. Sehemu ya nne itajibu swali la iwapo misemo ya magari ni divai mpya. Sehemu ya tano ni hitimisho letu.

Misemo ya Kiswahili na Nadharia za Methali

Dhana ya misemo imefunganishwa na kapu lililo na tanzu mbalimbali za methali, vitendawili, mafumbo, simo, lakabu na kauli-tauria (Mulokozi 1996: 229). Awali, Madumula (1995: 27) alii-gawa dhana ya misemo katika Kiswahili katika tanzu za vitendawili, methali, misemo, na mafumbo pekee. Misemo kwa ujumla wake husanifu amali za jamii inayohusika na hufunza wanajamii kwa kuelekeza dira na mtazamo unaoendana na itikadi, mazingira na muktadha wa maendeleo ya jamii hiyo. Kwa upande wa King'ei & Ndalu (2007), wao wanaweka sharti la semi kuwa ni 'maneno mafupi' yenye maana fiche yanayotoa maadili kwa jamii, kwa maoni yetu fasiri hiyo si lazima kwa mujibu wa semi za magari tulizozikusanya. Hazihitaji kuwa na lugha ya kificho na mafumbo kama sharti kuu.

Misemo ni 'kapu' si kwa sababu ya kuwa na tanzu anuai pekee bali hata kule kuwa na mitindo tofauti ya kimuundo kuanzia mifupi hadi mirefu, kuwa na urari hadi dialogia, kuwa rasmi hadi lugha za mtaani, kuandika kwa msuto na stihizai hadi kiteknohama, kuchanganya ndimi, ulumbi hadi lugha za mkopo. Ipo misemo yenye sentensi za mshangao, shuruti, maelezo hadi maswali. Ni utashi wa mwandishi ambao kipimo chake ni namna hadhira inavyopokea ujumbe wake.

Nadharia za Methali za Mieder na Litovkina

Kwa mujibu wa Mieder & Litovkina (1999) na Mieder (2007) methali au misemo inazaliwa kila siku. Methali huwa na muundo wa vipengele viwili vikuu: mada na maelezo juu ya mada hiyo. Methali ya 'Mwosha huoshwa' mada ni 'mwosha' na maelezo juu ya mada ni 'huoshwa'. Kundi la methali au misemo iliyozeleka au kongwe hujulikana kama *paremiological minimum* (Permyakov 1979, Mieder 1995).

Katika siku za hivi karibuni methali zilizozeleka zimekuwa zikipindwa kwa makusudi na waandishi kuleta hali ya dhihaka lakini yenye ukweli. Mfano methali ya 'Mvumilivu hula mbivu' imepindwa na mwandishi Zakaria Mochiwa (1988) kuwa 'Mvumilivu hula mbovu'. Upindwaji huo unaleta dhihaka kwa usemi uliozeleka lakini una ujumbe mzito wa kutaka mabadiliko.

Kwa mujibu wa Mieder & Litovkina (1999), Mieder (2007) na Litovkina (2011) methali (misemo) si lazima kubaki katika maumbo yake yale yale ya asili, hubadilika kuendana na muktadha

MISEMO KATIKA LUGHA ZA MAGARI

mpya na nyinginezo mpya kabisa hubuniwa. Hivyo katika uwanda wa methali tuna mazingira ya methali kongwe, methali pindwa na methali ibukizi. Hizo ni aina mbalimbali za ufikishaji ujumbe katika karne ya sasa kwa njia ya methali (au misemo). Waandishi wanatumia njia mbalimbali za ubeuaji maumbo ya lugha kupata maumbo ya methali au misemo anuai. Hoja za Mieder & Litokvina (1999) ni sambamba na zile za Dundes (1977) aliyebainisha kuwa kipindi cha sasa kinajiundia ngano na misemo yake yenyewe. Si misemo iliyopitwa na wakati. Badiliko kubwa linalojitokeza ni kuwa si kila wazo au hekima iliyorithiwa inakubalika kibubusa, huhojiwa, kupingwapingwa na kupimwa uhalali wake. Misemo ni sawa na 'alama za nyakati' husika (Permyakov 1979: 20).

Nadharia ya methali pindwa na ibukizi ya Mieder & Litovkina (1999), Mieder (2007) na Litokvina (2011) ndio msingi wa uchanganuzi wa data zetu. Methali au misemo pindwa ni ukiukwaji wa makusudi wa miundo na maana ya methali za asili ili kuibuia ucheshi, dhahaka na ujumbe mpya. Historia ya jamii husika inafinywa na kupindwa ili kuibuia fikra mpya huku ikiburudisha. Kwa mujibu wa Mieder (2007) methali kwa sasa hujitokeza zaidi katika majukwaa mapya kama vile fulana, matangazo ya biashara, grafiti na yapo katika mwelekeo wa kupewa maumbo mapya na malengo tofauti. Kupitia mawasiliano ya habari ya magazeti, televisheni, intaneti na katika mbavu na madigadi ya magari misemo inasambazwa kwa kasi kwa jamii mbalimbali duniani.

Misemo ya Kiswahili na Utabiri wa Kezilahabi

Kwa mujibu wa Kezilahabi (1988: 36-40) nyakati zitafika ambapo misemo ya Kiswahili haitakuwa vyombo vitumikavyo kwa mintarafu ya kuasa na kujenga amali njema pekee na kwa kupambwa na lugha za picha na njia za mkato za utatuzi wa vikwazo vya kimaisha na kijamii bali itakuwa mstari wa mbele katika kuleta mapinduzi ya kifikra haswa katika kujinasua katika lindi la umasikini na maisha ya kujikimu. Misemo itakuwa ni vigezo vya mabadiliko ya kijamii, kisiasa, na kiuchumi. Itakuwa ni jukwaa ambalo wanajamii wata-litumia kuelezea matakwa na matamano na njia ya kujikwamua kimaisha kiuhalisia. Na kwa kutumia lugha ya Kiswahili waandishi wa kazi za sanaa watabanwa na mazingira ya kuandika katika muktadha wa ukweli na Uafrika. Waandishi hawatakuwa kazi yao 'kuelimisha umma' pekee bali watakuwa na jukumu la kujenga majukwaa ya kutolea madukuduku, matamano na matakwa ya msingi ya kimaisha ya wanajamii. Waandishi wa Kiswahili hawa-takuwa vibarakala wa kuamrisha yapi ya kuandika.

Mawazo ya Kezilahabi yanalandana na fikra za Hassan (1987) juu ya mazingira na dunia ya sasa inayotuzunguka. Hoja yake ni kuwa tupo katika ulimwengu wa ukinzani na ukosoaji, vita baridi vya kiitikadi na utamaduni, na kutoridhishwa na umamboleo na uha fidhina. Ni kipindi chenye kasi ya uenezi wa habari, matukio, matangazo na mawasiliano ya kisasa ya kiteknohama.

Ni kipindi cha Usasampya⁷ ambacho kwa mujibu wa Dundes (1977: 16) hata wanasayansi nao ni waundaji wa misemo. Mazingira mapya yanakuja na changamoto zake na kuzusha misemo yake.

Madereva na Misemo ya Magari

Kumudu kumiliki vyombo vya usafiri kwa waliowengi haswa kwa nchi zinazoendelea kama Tanzania si kazi rahisi. Hivyo ‘mashujaa’ wapya wanazaliwa katika jamii zetu, nao ni wale wanaomudu kumiliki vyombo hivyo na kufanikiwa kuingia katika sekta mpya ya usafirishaji wa watu na bidhaa ambayo ina ushindani mkubwa na misukosuko mingi lakini ni jambo la kujivunia na kujifaharisha. Hata hivyo inda, wivu, na hata marogo ni sehemu ya misukosuko kwa wamiliki wa vyombo hivyo.

Katika nchi za magharibi, magari yao ya biashara hubandikwa stika za matangazo ya biashara na makampuni mbalimbali na wenye kumiliki vyombo hivyo hulipwa. Madereva wa magari yenye stika, au matangazo ya biashara hawahusiki katika kubuni hadi kuandika misemo yeyote ile katika gari hizo. Katika nchi za Brazil, Kolombia, Haiti, Argentina, India, Pakistani, Ufilipino, Ghana, na Nigeria mtindo wa uandikaji wa misemo mbalimbali katika magari, umetamalaki (angalia Field 1960, Burke 1996, Lewis 1998, van der Geest 2009, Powell 2012, Oduro-Frimpong 2013).

Andiko la awali lihusulo misemo ya magari kwa upande wa Tanzania lipo katika kazi ya Brain (1968: 95-96) lenye kichwa cha makala kisemacho 'Motomoto Tanzania: Truck and Bus Slogans in Tanzania'. Kazi za hivi karibuni ni zile za Mahenge (2009) aliyechambua semi 150 za tiketi za daladala kwa kumakinikia fani na maudhui yake. Uchanganuzi wake umebagua misemo ya kawaida na ile ya kimethali. Mturo (2011) alichambua fani na maudhui ya misemo ya daladala nchini Tanzania. Omari (2011) alimakinikia misemo yenye dhima ya mapambano dhidi ya ukimwi. Kwa upande wa diaspora, mtafiti van der Geest (2009) alichambua misemo 569 nchini Ghana akiwahoji madereva na abiria chimbuko la uundwaji wa misemo hiyo. Utafiti wa hivi karibuni wa Oduro-Frimpong (2013) wa misemo ya magari nchini Ghana ulitumia mbinu za kiantropolojia ambapo madereva walihojiwa kwa kutumia mbinu ya mahojiano ya kikundi na nia ilikuwa kuelezea sababu zilizopelekea kuandikwa kwa misemo katika magari yao.

Je, Misemo ya Magari ni Divai Mpya?

Misemo tuliyoikusanya tumeigawa katika makundi matatu ya Misemo Kongwe (MK), Misemo Pindwa (MP) na Misemo Ibuka (MI). Ugawaji huu ni muendelezo wa nadharia ya methali kongwe na ibukizi (traditional and innovation proverbs) na methali pindwa (anti-proverbs) kwa mujibu wa Mieder & Litovkina (1999), Mieder (2007) na Litovkina (2011). Ndani ya misemo

⁷ Huu ni msamiati ninaoupendekeza kumaanisha dhana ya Kiingereza ya 'Postmodernism'.

MISEMO KATIKA LUGHA ZA MAGARI

tuliyokusanya kuna yenye maumbo ya kimethali, mafumbo, simo, lakabu, kauli-auria vidokezo, vifupisho, mafumbo, misemo ya mtaani, misimu, majina ya matukio, kumbukizi, majina ya wachezaji wa mpira, sinema, vibwagizo vya muziki, kaulimbiu za kisiasa, majina ya mitandao ya kijamii n.k. Tumeibanisha misemo hiyo katika dhamira kuu nne (i) Itikadi (ii) Uchumi (iii) Vionjo-Nafsi (vi) na Teknohama.

Misemo ya Magari Kidhima

Misemo iliyokusanywa inabainishwa na dhima kuu nne ambazo tunazichukulia kuwa ndizo ambazo zinazomsukuma mwandishi wa misemo kuandika misemo katika magari yao.

Tumeigawa misemo 888 katika dhima nne na matokeo yanajitokeza katika jedwali 1 kama ifuatavyo:

Jumla Misemo	MK	MP	MI
N=(888)	(706) (79.5%)	(90) (10.1%)	(92) (10.4%)

Jedwali 1: idadi ya misemo ya magari (data ya utafiti 2013)

Katika jedwali la 1 tunaona kuwa misemo 706 (79.5%) tuliyokusanya ni misemo kongwe au iliyozeleka. Hivyo waandishi wamerithi misemo ambayo baadhi yake imo katika makusanyo ya Scheven (1981), Wamitila (1999, 2001), Mulokozi & Kitogo (2007), na King'ei & Ndalu (2007, 2008). Misemo pindwa na misemo mipya ni 90 (10.1%) na 92 (10.4%) tu. Hivyo data yetu inatupa picha kuwa misemo ya magari kama ilivyo misemo katika kanga na makawa huchota zaidi katika kisima cha misemo mikongwe au iliyozeleka kuliko kuunda misemo mipya au kuipinda ile ya zamani.

Misemo Kongwe

Misemo kongwe ni 706 (80%) kati ya 888 iliyokusanywa. Hili ni kundi lenye misemo ya kawaida ambayo waandishi wamekopa au 'kuigiza' tu na kuitumia kufikisha ujumbe wanaoukusudia. Jedwali 2 linawakilisha matokeo ya makusanyo yetu kidhima:

	MK	ITIKADI	UCHUMI	VIONJO	TEKNO
Jumla	706 (80%)	478 (67.7%)	116 (16.9%)	99 (14.0%)	10 (1.4%)

Jedwali 2: idadi ya Misemo Kongwe (MK) na dhima zake (data ya utafiti 2013)

Kinachojibainisha katika jedwali 2 ni kuwa katika misemo kongwe 67.7% imo katika kundi la itikadi, falsafa na imani za madereva. Ingawaje misemo kongwe iko mingi katika hazina ya jamii, misemo mingi inayochaguliwa inatupa picha ya imani, dhehebu, mafundisho ya kidini,

AHMAD KIPACHA

matumaini, maombezi na hata shukrani za madereva au wamiliki wa vyombo vya usafiri kwa Mola au Mungu wao.

Misemo kadhaa ya kiitikadi imenukuliwa kutoka katika vitabu vya Biblia na Korani, Kauli mbiu za kisiasa na misemo kutoka katika imani za kijadi na Kirastafari. Nukuu za kidini zinatoa taswira ya kujilinda kiimani kutokana na uadui haswa wa majungu na uchawi katika utafutaji wa maisha kwa kujiegemeza katika nguvu za Uungu zinazoakisiwa kwa majina kadhaa kama vile *Mungu, Mola, Bwana, Jah, Yesu, Muhammadi, Ebenezer, Simba wa Yuda* n.k. Katika harakati za kulinda mafanikio yao, madereva au wamiliki wa vyombo vya usafiri hujiegemeza kwa nguvu za kiimani za Muumba wao. *Mtetezi wangu yu hai* na kago za *Zaburi 23* na *Kikombe cha Babu* huandikwa wazi wazi huku msisitizo ukiwekwa, *Eeh Mungu tembea nami!* Na wapo wenye kujinaki kuwa *Mungu ndiye dereva wa gari hili* au *Nahodha wa gari hili ni Yesu*. Hivyo kumudu umiliki wa vyombo vya usafiri kwa waliowengi ambao kwa asili wanatoka katika tabaka la chini ni ushindi na mafanikio ya juu na hivyo sifa zinatolewa kwa mtoaji wa yote; *Mpaji ni Mungu, Siyo mimi ni Yesu* na *Mungu ndiye apangaye riziki* kwani fitina, husuda, kinaya na majungu ya wanadamu kamwe hayatamgusa mmiliki kwa vile *Nimekusudiwa kupaa* na mmiliki huyo anajigamba kwa lakabu za *Ni jeshi la mtu mmoja, Nyama jeuri* au *Nyambizi wa mtaa*.

Maisha wanayoishi madereva au wamiliki wa vyombo vya usafiri yamesawiriwa kuwa ni maisha ya kijasiriamali. Mwenye kumudu kumiliki chombo cha usafiri huonekana shujaa ama kwa kujiingiza katika ajira ya udereva au utingo; Bila kusita vyombo hivyo vinatumika kwa misemo ya kujilinda na uadui, chuki, inda na husuda kutoka kwa maadui zao. Madereva wanatumia misemo ya aina mbili; misemo ya kiushari (*Patachimbika, ukiweza kawange*) na misemo ya kikago (*Bwana ndiye mlinzi wangu, Tunguri ya babu*). Ugumu wa maisha unajitokeza zaidi katika misemo inayoakisi falsafa zao za maisha (*Kila siku ni heri ya jana* na *Maisha ni magumu lakini wagumu tunaishi*). Wivu na inda juu ya mafanikio ya kumudu chombo cha usafiri yanaakisiwa katika semi za magari. *Unasema mkokoteni wewe unalo?* na *Unashangaa ni ni babako analo?* Hata kama vyombo hivyo ni vikukuu au vya mtumba bado ni fahari kuvimiliki hivyo *Isiwe sababu* kutukanwa kwani *Hata mbuyu ulianza kama mchicha*. Semi za magari zinaonya kuwa *Maisha ni kutafuta sio kutafutana* na madereva wanajifananisha na 'mbu' na 'chawa' katika misemo ya *Mbu haogopi baunsa* na *Dume la chawa haliogopi pindo*. Akiamaanisha utayari wao katika mapambano ya kimaisha.

Misemo ya kiuchumi (16.9%) imetawaliwa na dhana za umasikini, utajiri na vipato. Misemo inayoakisi vionjo ni (14.0%) na ya kiteknohama (1.4%). Matokeo yetu yanadhihirisha kuwa katika misemo kongwe dhima ya kazi na kipato imehagiza misemo mingi kwa madereva ikifuatiwa na misemo ya vionjo binafsi na burudani. Dhima ya kitekno-hama ina misemo michache, lakini si kwamba waandishi wa semi hizo wamebana masikio juu ya matukio ya dunia

MISEMO KATIKA LUGHA ZA MAGARI

hii ya 'kijiji' kimoja. Jukwaa lao linatupa picha ya matukio ya kimataifa. Hivyo ni dhahiri katika mfumo wa habari na teknolojia ndio unashika kasi katika jamii ya madereva na wanaowazunguka. Misemo ya brandi za makampuni au huduma za mawasiliano na mitandao ya kijamii na matukio katika taarifa za habari na televisheni (n.k). ipo kwa wingi: *Motorola, Skype, Twitter, Facebook, IPAD, King'amuzi, Bonyeza Nyota, Phatfarm Google, SOWETO, Ukimwi Unaua, Kandahar, You Tube* inakisi umri na matamaniao ya waandishi wake. Wengi ni vijana, wanaoshabikia utamaduni wa magharibi haswa Marekani na ligi kuu na timu za mipira ya miguu za Ulaya. Katika kipindi hiki cha biashara huria serikali ime-ruhusu watu binafsi kujianzishia majumba ya kienyeji ya kuonyesha filamu za Hollywood na ligi za mipira ya miguu za Ulaya. Hivyo si ajabu kuona misemo yake ikipamba magari (*CYBORG, Champion League, The Gunners*). Angalia baadhi ya misemo kongwe inayopendwa na waandishi wa misemo ya magari katika data yetu katika jedwali la 3:

Asiye fanya kazi na Asile	Jogoo hafi kwa utitiri
Atakae hachoki	Kama mbawi mbawi
Binadamu binadamu binadamu!	Kawia ufike
Bwana ndiye Mchungaji wangu	Kazi ya Mungu haina malipo
Cha mvivu hakilali pwani	Kila nafsi utaonja umauti
Dawa ya deni kulipa	Kitu nia
Dua la kuku	Kitunze kidumu
Dua zenu	Kupanga ni kuchagua
Dunia tunapita	Kupata ni kujaliwa
Fedha Fedheha	Kutangulia si kufika
Hata bibi alikuwa demu	Leo kwangu kesho kwako
Heri kutoa kuliko kupokea	Mbu haogopi baunsa
Heshima dola ndevu mbwembwe	Mchawi binadamu paka anatumwa tu
Heshima pesa shikamoo kelele	Mungu si mjombaako!
Inama upate kuishi	Usiku raha

Jedwali 3: Misemo Kongwe ya magari (data ya utafiti 2013)

Ukichunguza misemo iliyopo katika jedwali la 3 ni ile iliyorithiwa na inayoakisi masuala ya kazi (bidii, uvivu, uvumilivu) na kipato (matumizi, utunzaji) na imani ya Mungu (uaminifu na maadili). Hizi ni mada zinazowashughulisha wafanyabiashara wa udereva. Lakini madereva hao hawataki kung'ang'ania miundo ya kizamani yenye kukosa ucheshi na dhahaka. Hivyo badala ya wao kusema *Ajuza alikuwa kijana* (Mulokozi & Kitogo 2007: 2) basi huandika katika magari yao *Hata bibi alikuwa demu*. Hapa kuna unogezaji wa msemu kutoka dhana ya kijana hadi demu ambalo ni neno la msimu lipendwalo na vijana na pia liletalo ucheshi masikioni. Hivyo usemi wa

AHMAD KIPACHA

kawaida umepewa uhai mpya. Maana au malengo hayapishani na misemo chanzi. Uteuzi wa misemo ipi irithiwe unatokana na kile kinachomshughulisha dereva au mmiliki wa gari katika shughuli zake za kila siku za kiujasiriamali kama vile mapato, upangaji mipango, kutokata tamaa, kanuni za utumiaji fedha, na maadili mema.

Misemo Pindwa

Kwa mujibu wa Hassan (1987), waandishi wa semi kama walivyo waandishi wengine wa kazi za sanaa huwajibika kuiga misemo kongwe lakini katika hali ya kubeza zaidi. Kwa upande wa methali na misemo kitendo cha kubeza ndio kinachosababisha methali au usemi huo kupindika na kuwa kinyume chake (anti-proverb) Mieder (2007). Tunaweka matokeo ya makusanyo yetu ya Misemo Pindwa katika Jedwali 4 kama ifuatavyo:

	MP	ITIKADI	UCHUMI	VIONJO	TEKNO
Jumla	90 (10%)	75 (83.3%)	10 (11.1%)	4 (4.4%)	1 (1.1%)

Jedwali 4: idadi ya Misemo Pindwa (MP) na dhima zake (data ya utafiti 2013)

Kama ilivyo katika Misemo Kongwe idadi kubwa ya misemo iliyorithiwa na baadaye kupindwa au kunogezwa, mingi imo katika dhima ya Itikadi (83.3%) ikifuatiwa na dhima ya Uchumi (11.1%), Vionjo (4) na Teknologia (1.1%). Misemo kongwe *Aliyejuu mngoje chini* tunaona unapindwa na kuwa *Aliyejuu mfuata huko huko* au *Aliyejuu hushushwa*. 'Kumfuata hukohuko' si wazo la asili ni wazo jipya lenye udhihaka lakini ukweli fulani. Yaweza kuchukuliwa kuwa huko ni kinyume na ukweli na kuvunja miiko na ada za misemo ya asili iliyozoeleka katika jamii. Hali hii ya kuvunja kaida na ukweli (dadaism) ni sifa za misemo ya magari. Shaabani Robert (katika Mulokozi & Kitogo 2007: 12) ananukuu usemi wa asili unaounga mkono hoja yetu kwamba 'Dhihaka ina kweli nyingi'. Picha kamili ya kanikinzi ya Misemo Kongwe iliyopo katika marejeo na Misemo Pindwa tuliyoikusanya katika magari tunaiweka katika jedwali la 5 kama ifuatavyo:

Misemo Kongwe

Aliye juu yu juu
Aliyejuu mngoje chini
Bwana wasamehe kwani hawajui watendalo
Fuata nyuki ule asali
Haraka haraka haina baraka
Kidole kimoja hakivunji chawa
Kiendacho kwa mganga hakirudi
Kufa kufaana
Kukopa harusi kulipa matanga

Misemo Pindwa

Aliyejuu hushushwa
Aliyejuu mfuata huko huko
Bwana wasamehe kwani hawajui wasemalo
Fuata nyuki utoke nundu
Kama una haraka shuka ukimbie
Kidole kimoja hakidondoshi ukuta
Mganga haagizi mchicha/tembele
Kufaana ni ndugu
Mkopo ni wizi wa kisasa

MISEMO KATIKA LUGHA ZA MAGARI

Maskini jeuri	Maskini jeuri hiyo ni kauli tu
Mtu ni utu	Mtu ni pesa
Mume ni kazi, na mke ni nguo	Kazi ya bwana ni kupokea mshahara
Mwana mchanga haambiwi kunga	Mtoto yake nepi
Taratibu ndio mwendo	Tembea kobe wengi
Nyumba njema si mlango fungua uingie ndani	Uzuri wa nyumba ni uzio
Penye tamu pana sumu	Kama tamu yaua sumu ya nini?
Penye wengi hapakosi mengi	Wengi ni wenge tu
Pesa sabuni ya roho	Heshima roho pesa karatasi
Ukata hauishi, ukwasi huisha	Kama mkimbiaji kimbia shida
Ukipewa shubiri usichukue pima	Umeomba lifti unataka upige honi?
Ukubwa wa pua si udogo wa makamasi	Udogo wa makalio sio mwisho wa kinyesi
Wawili si mmoja	Mmojammoja ndio mpango
Woga ni dhila katika kabila	Hakuna dhambi kubwa kama uoga

Jedwali 5: Misemo Kongwe na Misemo Pindwa (data ya utafiti 2013)

Data katika jedwali 5 inatupa picha ya mfumuko wa misemo pindwa katika misemo ya magari. Ukiangalia waandishi walikuwa wanayo fursa ya kutumia misemo kongwe kufikisha ujumbe wa-naokusudia mfano *Ukipewa shubiri usichukue pima*. Lakini badala yake msemu wa kubuniwa wenye ucheshi unaundwa: *Umeomba lifti unataka kupiga honi?* Malengo ya semi hizo yanalandana lakini kinachotofautiana ni mbinu za ufikishaji ujumbe. Hivyo katika sehemu hii tunashuhudia ukiukwaji wa maksudi wa miundo ya asili au iliyozoeleka ya mi-sembu. Hekima inavishwa joho jipya au mvinyo wa zamani unawekwa katika chupa mpya. Kwa upande mwingine ubadilikaji unakuwa na ujumbe tofauti kabisa mfano *Penye wengi hapakosi mengi*, hekima hiyo inapindwa na kupingwa kabisa kuwa *Wengi ni wenge tu*. Hapa tunapata picha tofauti ya kimtazamo. Ni mvinyo mpya! Hivyo tunajikuta mitazamo mipya inazaliwa katika misemo pindwa *Mtu ni pesa* na sio kubakia katika dhana za *Mtu ni utu*. Thamani ya pesa, ubinafsi na kipato ndio mhimili wa mfumo wa soko huria. Hivyo kile kinachochukuliwa kuwa ndio msingi au hekima ya kijamii tuliyorithishwa inapingwa na kutazamwa katika jicho jipya. Waandishi wa misemo wanaleta fikra mpya katika misemo yao. Dhana ya *Maskini Jeuri*, inapingwa kabisa na kubadilishwa kuwa *Maskini jeuri huo ni msemu tu*, kwani kwa zama hizi *Tajiri hakasirikiwi na Mwanaume ni pesa*.

Misemo Ibukizi

Moja ya sehemu ya jamii ambayo huzalisha kwa wingi misemo mipya au tunashuhudia misemo ibukizi ni jukwaa la misemo ya magari. Misemo ya aina mbalimbali inaibuliwa kuendana na hekaheka za kiulimwengu, migongano ya kiitikadi, mavumbuzi ya kisayansi na kiteknolojia,

AHMAD KIPACHA

uenezi wa kasi wa habari na matukio, maisha binafsi na vionjo vya mwandishi, na mahaba yanayomkabili mwandishi wa misemo ya magari. Badala ya kuegemea katika hazina ya misemo ya asili pekee au kuipinda ili kupata misemo tofauti, waandishi hao wanakwenda mbali zaidi na kuibua misemo yao bila ya kufungwa na kanuni na kaida za mazoea ya uandishi wa kazi za kisanaa hususani fasihi ya kiafrika.

Tunaorodhesha katika jedwali la 6 baadhi ya misemo ibukizi katika dhima kuu nne:

	MK	ITIKADI	UCHUMI	VIONJO	TEKNO
Jumla	92 (10.5%)	35 (38.0%)	35 (38.0%)	17 (18.5%)	5 (5.4%)

Jedwali 6 : Idadi ya Misemo Ibukizi (MI) na dhima zake (data ya utafiti 2013)

Misemo ibukizi inaonyesha namna idadi ya misemo yenye dhima za kiitikadi ilivyo sambamba na misemo ya dhima za kiuchumi kwa asilimia 38. Dhima za Vionjo na Teknologia nazo zimeongezeka kwa kiasi kufikia 18.5% na 5.4% tofauti na ilivyokuwa katika misemo kongwe na misemo pindwa katika majedwali ya 2 na 4. Hii inatuashiria kuwa siku zijazo si kwamba misemo kongwe itafutika bali kutakuwa na uoni zaidi wa wanajamii katika shughuli za kiuchumi, mfumo binafsi na kiwango cha matumizi ya teknolojia na teknologia kuongezeka. Tunaorodhesha baadhi ya misemo ibukizi katika jedwali la 7 hapa chini:

Banjuka cheza utakavyo	Kudeka ni kuona
Enzi za Mwalimu	Kufikiri bila vitendo ni kuwa msaliti
Fanya na wewe	Kuku kuku jogoo jina
Fanya yako	Kuku wako mwenyewe manati ya nini?
Gusa unate	Kula na macho
Habari ndiyo hiyo!	Kula ni kula vibaya kukomba mboga
Hapo vipi?	Kunguru hafugiki
Hata kwetu wapo/yapo	Kwe2 pia wapo
Hata uruke hunikutii	Lako joto
Haya kaizibe	Lawama upepo
Heri kuwa masikini nikaishi kwa amani	Lipi jema?
Heri wenye moyo safi	Maisha ni foleni
Heshima ya mwanaume ni ndevu	Mchawi mwanadamu paka anatumwa tu!
Imekula kwako	Mjini Chuo Kikuu
Isiwe sababu	Mwanaume wa ukweli ni pesa
Itachukua muda	Mwenda kwao haogopi giza
Japo kidogo	Ngoma hailali
Jeuri ya binadamu kaburi	Ni wakati 2

MISEMO KATIKA LUGHA ZA MAGARI

Jiulize	Niko bize
Kali yao	Nilipe nisepe
Kama ipo ipo tu!	Patachimbika
Kama yao	Pembe la ng'ombe
Kamati ya ufundi	Salama ni salama mpaka salama
Kaseme tena	Samaki hasikii kiu
Kawaambie wenzako	Samaki samaki mboga ya nyumbani
Kaza buti mtoto wa kiume	Silaha pesa kisu mzigo
Kazi ipo	Tunguri ya babu
Kazi mchana jioni	Ukitaka kujua faida ya macho tembea usiku
Kesheni mkiomba	Upara bila pesa ni kovu
Kesho mtakoma	Utamu wa pipi ni mate
Kichwa jeuri	Usije Mjini
Kikombe kutoka kwa babu	Wimbi ndani
Kikwetukwetu zaidi	Yamalizeni
Kila nafsi itaonja umauti	Yazungumzika
Kinywa kitumie kwa kula si kwa maneno	Yule hapendi nicheke
Kobe hatoi jasho	

Jedwali 7: Misemo Ibukizi (data ya utafiti 2013)

Tofauti na mazoea ya aina ya misemo katika makusanyo ya akina Scheven (1981), Wamitila (1999, 2001), Mulokozi & Kitogo (2007) na King'ei & Ndalu (2007, 2008) misemo katika jedwali 7 ni mifano ya baadhi ya misemo ibukizi au mipya kabisa iliyobuniwa na waandishi wa misemo ya magari nchini Tanzania. Si kwamba upya wake haufanani kimuundo na misemo kongwe au mada zake ni mpya kabisa bali kuna kufuata misingi ya zamani mfano kunukuu kutoka kazi au misemo ya watu mashuhuri, vibwagizo vya wasanii mashuhuri, vitabu vitakatifu lakini ni misemo ambayo masikio yetu hayajapata kuyasikia; mfano *Maisha ni foleni*, *Upara bila pesa ni kovu*, au *Kobe hatoi jasho*. Hii si misemo ya kawaida. Msomaji hana budi kuulizia muktadha wa misemo ya *Wimbi ndani*, *Lako joto*, *Kamati ya ufundi* ili kubaini undani wake. Pamoja na kwamba jitihada kubwa zimefanyika kukusanya misemo inayofikia karibu 10,000 katika kazi zilizopita haswa za Scheven, Wamitila na King'ei bado tunashuhudia katika mikoa miwili tu ya Tanzania tuna mifano lukuki ya misemo mipya yenye kubeba hekima mpya. Misemo wa magari wa *Mkopo ni wizi wa kisasa*, unaakisi hali halisi ya fikra za wajasiriamali katika mfumo wa soko huria. Misemo ibukizi inavunja kanuni tuli-zozioea za uandishi na kukopa mtindo wa uandishi wa ufupishaji na misimu mipya mfano *Ni wakati 2*, *Kwe2 pia wapo*, *2po Kidigitali* na *Niko bize*.

AHMAD KIPACHA

Misemo ibukizi inaakisi kanikinzani mbalimbali za kiitikadi: *2po kidigital/ Kamati ya ufundi; Eeh Mungu tembea nami/ Babako analo?; Fupi taamu ndefu inachoosha/ Ukimwi ni janga; Maisha bora kwa kila Mtanzania/ Umaskini jalala*. Hizi ni kanikinzani za ukiukwaji na ufuataji wa maadili, utovu wa adabu na kaida bora za usemaji, kauli ya dhihaka na kaulimbiu, usemaji kimisimu na usemaji lugha rasmi n.k. Kanikinzani hiyo ndiyo roho ya kazi za semi za magari katika kipindi hiki cha ulimwengu wa mkondo wa Usasampya.

Kutokana na kuwepo na changamoto mbalimbali za mfumo wa soko huria; tunashuhudia kuibuka kwa misemo inayotahadharisha mabadiliko ya miji na vijiji. Waandishi wanaiweka picha hiyo wazi kuwa *Usije mjini kwani Mjini ni ChuoKikuu*. Na kwa wale wazee waliozoea heshima na taadhima wanaonywa kuwa *Mzee kijijini mjini wote beibe*.

Misemo ibukizi inahusu zaidi maisha, kipato, umasikini na kazi. Ni misemo ile tu yenye kuwagusa kimaisha kutoka kwa waniasia ndiyo ambayo inapata nafasi ya kuandikwa katika magari, *Maisha bora kwa kila Mtanzania*. Lakini kwa ujumla wao madereva ndoto hiyo inakwaza na waliojuu, *Mkubwa hataki nipate*. Na hivyo anatumia hekima za wahenga za *Mtaji wa maskini ni nguvu zake* akichanganya na *Jogoo hafi kwa utitiri* kujipa moyo wa kutokata tamaa. Wanawasuta wapinzani wao kwa kusema katika misemo ibukizi kuwa *Kama umaskini ni sumu tungekufa wengi*. Na ukweli kwamba bado wapo wanaishi kwao *Ugumu wa maisha ni kipimo cha akili*.

Misemo mipya inaakisi silika za ujasiriamali alizonazo dereva: Mjasiriamali hutakiwa kuwa na ndoto, adabu ya matumizi, kuheshimu kazi, kufanya kazi kupita muda wa kawaida, kukubali ushindani na kujaribu. Misemo ya magari iliyomingi inaashiria silika hizo: *Think Big, Mwanaume pambana, Bora lawama kuliko hasara, Hela haina mwenyewe, Iga matumizi usicheze na kazi* na hivyo *Hakuna kulala, Kaza buti watoto wasilale na njaa, Uwoga wako ndio umasikini wako na Mwanaume kazi*. Kichocheo kikubwa cha waandishi wa misemo ya magari kupambana na maisha ni kutokana na kuogopa 'ulofa' (*Sababu ya ulofa*), umaskini na ufukara (*Ogopa ufukara/ Umaskini jalala*). Mfumo wa ubepari unathamini pesa na ubinafsi zaidi. Hivyo misemo ya magari imejaa dhana ya pesa, mali, utajiri na vipato. Na hata ma-husiano ya madereva na wamiliki wa vyombo vya moto na Mungu yanajielekeza zaidi katika kupata riziki na mafanikio ya 'kidunia'. Tunaambiwa katika misemo hiyo kuwa *Shilingi ni vita, Mwanaume wa ukweli ni pesa, Pesa ndio kila kitu* na *Mmojammoja ndio mpango*. Hivyo wanashauriana kuitafuta pesa kwa hali na mali. Wanakumbushana kuwa na maadili yenye mtazamo wa *Kazi na sala, Iba ufe, Vicheche hamna jipya, Gusa unase, Mke wa mtu ni sumu* na *Hata ukipima hunipati*. Huu ni upande mmoja wa wale waandishi wenye maadili mema. Lakini upande wa pili kama ilivyo kawaida ya Usasampya tunakutana na waandishi wenye maadili potofu wakiandika *Toroka uje*, na *Panua paja mkwaju upite*.

MISEMO KATIKA LUGHA ZA MAGARI

Wasomaji wa kizazi cha sasa si wa kupakuliwa sahanini tu, hushiriki kunogesha chakula wenyewe (indeterminacy). Huo ndio muundo unaotawala uandishi wa semi za magari. Hassan (1987) anabainisha kuwa dunia ya wasanii wa kizazi cha sasa wanakabiliwa na hali ya 'usongombingo' (paranoia). Wasomaji hawaachwi kando bali hushirikishwa katika kuka-milisha misemo. Hivyo misemo mingi ni vifupisho tu: *Fimbo ya Musa, Yamalizeni, Yazungumzika*, nk. Inaelekea hii ni sifa kuu mojawapo ya misemo ya magari, yaani ufupishaji. Ukiendeleza tabia iliyoanza kitambo kidogo hata kwenye misemo kongwe. Katika mazungumzo na wazee na pia uchunguzi wa makusanyo ya misemo ya magari katika miji ya Tanga na Arusha nimedhihirisha kuwa sifa ya ufupishaji ni endelevu. Haikuanza jana. Kadri jami ilivyopitia mifumo mbalimbali basi na semi nazo zimeonyesha sura ya kubadilika kimuundo. Ukichunguza usemi wa *Majuto mjukuu* ni kifupisho cha usemi *Kitendo ni mwana majuto mjukuu huja kinyume*. Aghalabu kuwasikia wazungumzaji wa leo wa Kiswahili wakitamka kwa kirefu usemi huo. Usemi mwengine uliofupishwa ni ule wa *Mwenye macho haambiwi tazama*, huu nao ni kifupisho cha *Mlilala hadingwa dingwa mwenye macho haambiwi tazama*. Kwa upande wa makusanyo yetu tumekutana na vifupisho kadhaa au kile ninachokiita 'fumbo mkato' mfano katika msemu wa *Dua la kuku* au *Fimbo ya Mungu*.

Hivyo sifa za jumla za kimaumbo za misemo ya magari ni msetomatini: Tunakutana na semi sambamba na lugha za mitaani (Reuster-Jahn & Kießling 2006), kama vile *Nilipe nisepe*; ubadilishaji ndimi: *Network inasumbua*; vidokezo: *Warumi 10*; viashirio vya matukio: *Samunge*; kumbukizi: *Enzi za Mwalimu*; maswali: *Si ulitaka chai?*; mishangao: *Binadamu du!*; vifupisho⁸: *Kwe2 pia wapo*; majigambo (lakabu): *Dume jeuri na hata mafumbo, 3x3=33*. Je, misemo hii kwa ujumla ni divai mpya?

Waandishi wa semi za magari hawafungwi na kanuni za kimapokeo za uandishi wa misemo. Kazi zao zinatawaliwa na utani na dhihaka, *Kama unadhani natania kamuulize mkeo*. Istihzahi hata pasipostahiki, *Hakunaga kama Yaweh!* na misemo ya 'ashakum' kama vile *Panua paja mkwaju waja* au *Jeuri ya matiti sidiria* ni sehemu kubwa ya maandiko yao. Matukio ya mtaani ni sehemu ya mada zao, *Mbona huhami wenyewe wataka nyumba yao?* au *Hata kwetu wapo*. Hadhira inajua fika ni akina nani hao ambao wapo huko. Si misemo myepesi ingawa ina dhihaka. Hii inaweka wazi kuwa kwa kiasi kikubwa ni divai mpya.

Hitimisho

Katika misemo tuliyoikusanya kuna hali ya usongombingo na msetomatini⁹ unaochanganya vidokezo, vifupisho, mafumbo, misemo ya mtaani, misimu, majina ya matukio, lakabu, kauli

⁸ Angalia mada za ujumbe wa simu za viganjani (Mutembei 2011).

⁹ Hadi sasa dhana ya msetomatini (*intertextuality*) imeshughulikiwa zaidi katika tanzu za riwaya za Kiafrika na aghalabu katika misemo. Kazi za Kehinde (2003) na Diegner (2005) ni mifano mujarabu inayoelezea mfumo wa

tauria, majina ya wachezaji wa mpira, sinema, vibwagizo vya muziki, kaulimbiu za kisiasa, majina ya mitandao ya kijamii n.k. Hata hivyo songombingo hiyo ndani yake ina mfumo mwanana iwapo itachambuliwa kwa jicho pevu.

Semi za magari ni mseto wa maandiko (pastiche) yenye uhuru zaidi. Hayafungwi na kanuni za uandishi wa fasihi za kiafrika. Kezilahabi (1995: 58) anabainisha kuwa tupo katika kundi la waandishi baada ya miaka 1960. Sifa kuu ya waandishi hawa huandika riwaya za mitaani, ambazo zinatumia lugha yao, zinazovunja Kiswahili sanifu, sheria za uchapaji, zinakataa vigezo vilivyowekwa vya fasihi nzuri, zinavunja sheria ya dhana kale ya maadili na wanatumia mbinu za kisenema na simu katika riwaya zao. Ingawa Kezilahabi ameelekeza zaidi kwa waandishi wa riwaya, lakini sifa hizo zinawakumba waandishi wote wa sanaa wakiwemo wa misemo ya magari.

Tunakubaliana na mgawanyo wa Mnenuka (2012: 99) wa 'misemo ya zamani' na 'misemo mipya'. Lakini pia tunaongeza kundi la tatu la 'misemo pindwa'. Tunakubaliana naye pia kuwa misemo mipya hupendelewa na vijana na mingi yao huakisi hali halisi ya ulimwengu wa sasa. Mwita (2011) na Rosenberg (2011, 2012) wamethibitisha hayo katika kazi zao za uchambuzi wa Bongo Flewa na Simu za Viganjani. Tunapinga kigezo cha uzito wa ujumbe, lugha ya picha na utumizi kuwa si sahihi kutumika katika kubagua misemo na methali (Mnenuka kishatajwa).

Hoja yetu ni kuwa uzito wa msemu wa *Mjini shule* na *Hasira hasara* hauna mizani ya kuibagua. Msemu kongwe wa *Usiache mbachao kwa msala upitao* au *Usisahau ubaharia kwa sababu ya unahodha* (angalia Scheven 1981) umekarabatiwa na madereva na kusomeka *Usiteme bigijii kwa karanga za kuonjeshwa*. Kwa mtazamo wetu ukarabati wa misemo iliyopita kwa kuzichachua na kuongezea mzaha ndio divai mpya!

Marejeo

- Beck, Rose Marie. 2005. Texts on Textiles: Proverbiality as Characteristics of Equivocal Communication at the East African Coast (Swahili). *Journal of African Cultural Studies* 17, 2: 131-160.
- Brain, James. 1968. Motomoto Tanzania: Truck and Bus Slogans in Tanzania. *Tanzania Notes and Records* 68: 95-96.
- Burke, Peter. 1996. The Philosophy of the Road in Brazil: Lorries and their Mottoes. *Journal of Popular Culture* 30, 3: 209-222.
- Diegner, Lutz. 2005. Intertextuality in the Contemporary Swahili Novel: Euphrase Kezilahabi's

maisha ya kileo ambapo hakuna uandishi usiokuwa na vyanzo au viigizo vyake vilivyokarabatiwa. Huweza pia kuwa mseto wa vipengele vya kigeni na vya kienyeji (Hassan 1987).

MISEMO KATIKA LUGHA ZA MAGARI

- Nagona and William E. Mkufya's Ziraili na Zirani. *Swahili Forum XII*: 25-35.
- Dundes, Alan. 1977. Who Are the Folk. *Frontiers of Folklore*, ed. by William Bascom. Boulder, CO: Westview Press. pp. 17-35.
- Field, Margaret. 1960. *Search for Security. An Ethno-Psychiatric Study of Rural Ghana*. New York: William Warder Norton.
- Hassan, Ihab. 1987. *The Postmodern Turn: Essays in Postmodern Theory and Culture*. Columbus, OH: Ohio State University Press.
- Juma, Khadija. 2008. Kiswahili cha Asili cha Kina Mama wa Visiwani Zanzibar. *Utamaduni wa Mzanzibari*, ed. by Baraza la Kiswahili la Zanzibar (BAKIZA). Zanzibar: Chuo Kikuu cha Elimu Chukwaani. pp. 24-39.
- Kehinde, Wiley American. 2003. Intertextuality and the Contemporary African Novel. *Nordic Journal of African Studies Vol. 12 (3)*: 372 – 386.
- Kezilahabi, Euphrase. 1988. Ideological and Material Problems in the Production of Swahili Literary Works. *Kiswahili 55*, 1: 36-44.
- Kezilahabi, Euphrase. 1995. Siasa Tekinolojia na Ukuzaji wa Fasihi ya Kiswahili. *Kioo cha Lugha 1*: 56-60.
- King'ei, Kitula & Ahmed Ndal. 2007. *Kamusi ya Semi (Toleo Jipya)*. Nairobi: East African Educational Publishers.
- King'ei, Kitula & Ahmed Ndal. 2008. *Kamusi ya Methali (Toleo Jipya)*. Nairobi: East African Educational Publishers.
- Lewis, George. 1998. The Philosophy of the Street in Ghana: Mammy Wagons and their Mottos. A Research Agenda. *Journal of Popular Culture 32, 1*: 165-171.
- Litovkina, Anna. 2011. Sexuality in Anglo-American Anti-proverbs. *The Pragmatics of Humour across Discourse Domains*, ed. by Martha Dynel. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins. pp. 191-214.
- Madumula, Joshua. 1995. *Proverbs and Sayings. Theory and Practice*. Dar es Salaam: Institute of Kiswahili Research.
- Mahenge, Elizabeth. 2009. Uchambuzi wa Fani na Maudhui katika Semi zilizo katika Tiketi za Daladala. Mifano kutoka katika Tiketi za Daladala za Dar es Salaam. *Kioo cha Lugha 7*: 33-51.
- Mieder, Wolfgang. 1995. Paremiological Minimum and Cultural Literacy. *De Proverbio 1*, 1.

AHMAD KIPACHA

(<http://info.utas.edu.au/docs/flonta/>).

- Mieder, Wolfgang & Anna Litovkina. 1999. *Twisted Wisdom: Modern Anti-proverbs*. Burlington, VT: The University of Vermont.
- Mieder, Wolfgang. 2007. Anti-proverbs and Mass Communication: The Interplay of Traditional and Innovative Folklore. *Acta Ethnographica Hungarica* 52, 1: 17-45.
- Mochiwa, Zakaria. 1988. *Mvumilivu Hula Mbovu*. Dar es Salaam: Dar es Salaam University Press.
- Mnenuka, Angelus. 2012. Methali na Misemo katika Mitandao ya Kijamii ya Kielektroniki MKK. *Kiswahili* 75: 75-103.
- Mturo, Neema. 2011. *Dhima ya Semi Zilizoandikwa kwenye Daladala: Uchambuzi wa Vipengele vya Lugha na Dhamira*. Unpublished MA thesis, University of Dar es Salaam.
- Mulokozi, Mugyabuso. 1996. *OSW 105: Fasihi ya Kiswahili*. Dar es Salaam: Chuo Kikuu Huria cha Tanzania.
- Mulokozi, Mugyabuso & Shani Kitogo (eds.) 2007. *Mithali na Mifano ya Kiswahili - Shaaban Robert*. Dar es Salaam: Taasisi ya Uchunguzi wa Kiswahili (TUKI).
- Mwita, Mahiri. 2011. Kupokelewa Zaidi kwa Simu za Mikononi kuliko Kompyuta na Athari zake kwa Washaili wa Afrika Mashariki. *Kiswahili* 74: 95-125.
- Oduro-Frimpong, Joseph. 2013. "Cry Your Own Cry": *On Popular Visual Media Of Life Experiences In Ghanaian Mottonyms*. Paper presented to the EASA Media Anthropology Network's 43rd e-seminar 26 March – 9 April 2013 (Southern Illinois University).
- Omari, Shani. 2011. Poetics of Daladala: The case of HIV /AIDS Dialogue in Daladala Ticket Slogans. *Kiswahili* 74: 78-93.
- Permyakov, Grigorii. 1979. *From Proverb to Folk-Tale. Notes on the General Theory of Cliche*. Moscow: Nauka.
- Powell, John. 2012. *Ghana Life: Taxi and Trotro Mottoes*. Retrieved from <http://ezinearticles.com/?Ghana-Life:-Taxi-and-Trotro-Mottoes&id=6916346> (ilisomwa mara ya mwisho tarehe 20-09-2013)
- Reznikov, Andrey. 2009. Old Wine in New Bottles: Modern Russian Anti-proverbs. *Proverbium, Yearbook of International Proverb Scholarship Supplement Series*, Volume 27. Burlington, VT: The University of Vermont.
- Reuster-Jahn, Uta & Roland Kießling. 2006. *Lugha ya Mitaani in Tanzania: The Poetics and So-*

MISEMO KATIKA LUGHA ZA MAGARI

- ciology of a Young Urban Style of Speaking. *Swahili Forum XIII*: 1-200.
- Rosenberg, Aaron. 2011. *Eastern African Popular Songs: Verbal Art in States of Transformation*. Trenton, NJ: Africa World Press.
- Rosenberg, Aaron. 2012. Tegeni Masikio: Composing East African Realities through Young Eyes. *Swahili Forum IXX*: 45-59.
- Scheven, Albert. 1981. *Swahili Proverbs: Nia zikiwa moja, kilicho mbali huja*. Washington, DC: University Press of America.
- van der Geest, Syaak. 2009. "Anyway!" Lorry inscriptions in Ghana. *The Speed of Change: Motor Vehicles and People in Africa, 1890-2000*, ed. by Jan-Bart Gewald, Sabine Luning & Klaas van Walraven. Leiden/Boston: Brill. pp. 253-293.
- Wamitila, Kyallo. 1999. *Kamusi ya Misemo na Nahau*. Nairobi: Longhorn.
- Wamitila, Kyallo. 2001. *Kamusi ya Methali*. Nairobi: Longhorn.
- Yahya-Othman, Saida. 1997. If the Cap Fits: Kanga Names and Women's Voice in Swahili Society, *Swahili Forum IV*: 135-149.
- Zawawi, Sharifa. 2005. *Kanga the Cloth that Speaks*. New York: Azaniya Hills Press.